

Praca człowieka w perspektywie wartości Refleksje z lektury książek Zygmunta Wiatrowskiego

Dwie książki Pana Profesora zw. dr. hab. Zygmunta Wiatrowskiego dotyczące problematyki badawczej pedagogiki pracy ukazują bardzo wyraziście pracę osoby ludzkiej jako wartość szczególnego rodzaju. Interesujące nas pozycje to: 1) *Praca w zbiorach wartości pracujących, bezrobotnych i młodzieży szkolnej* (Wrocław 2004, ss. 202) oraz 2) *Dorastanie, dorosłość i starość w kontekście działalności i kariery zawodowej* (Radom 2009, ss. 232). Obydwie stanowią swoiste rozwinięcie problematyki już wstępnie zarysowanej w książce wydanej w Olecku w roku 2002, a mianowicie *Powodzenia i niepowodzenia zawodowe*.

Cechą wspólną i charakterystyczną tych trzech dzieł jest ich empiryczny charakter. Właśnie takich prac oczekujemy pilnie we współczesnej pedagogice pracy. Tego rodzaju książki stanowią bowiem o rzeczywistych podstawach do budowania tożsamości merytorycznej i metodologicznej tej dyscypliny naukowej.

W niniejszym opracowaniu przedmiotem moich zainteresowań są dwie z wymienionych książek. Ograniczam się przy tym do problematyki wartości, gdyż uznaję pogląd, że jest to rzeczywiście ważna reorientacja w całej współczesnej pedagogice pracy.

Teoretyczny kontekst problematyki badań

Przedmiotem zainteresowań Autora w omawianych dziełach jest problematyka **miejsca pracy człowieka w zbiorach jego wartości**. Oznacza to jednocześnie, iż Autor przyjmuje pogląd, że praca osoby ludzkiej jest wartością. To założenie analizuje i rozwija w rozdziale 2 książki: *Praca w zbiorach wartości pracujących, bezrobotnych i młodzieży szkolnej*, zatytułowanym: *Praca ludzka w strukturach wartości współczesnego człowieka wysoko cywilizowanego* (s. 33-56). Treść tego rozdziału poprzedza tekst, w którym Autor omawia istotę *pracy współczesnego człowieka w wysoko rozwiniętych społeczeństwach na tle jego różnorodnych powinności* (rozdział 1 omawianego dzieła, s. 15-32).

Mimo tego, że – jak się wydaje – tezy omawiane przez Autora są dosyć powszechnie akceptowane, to ich zwięzłe, syntetyczne przypomnienie w kontekście problematyki badań było konieczne. Warto więc zwrócić uwagę na to, że praca jako szczególny rodzaj ludzkiej działalności jest *działaniem zmieniającym świat materialny, nastawionym na zaspokojenie potrzeb podstawowych (materialnych) i wyższych (kulturowych i duchowych); stanowi najbardziej optymalną możliwość uzewnętrzniania się właściwości osobowych człowieka; jest wartością, dzięki której powstają i powstawać mogą wszystkie inne wartości, w tym także duchowe* (s. 17). Rozwinięcie tych twierdzeń znajdujemy na kolejnych stronach dzieła. W tym na s. 18 czytamy: *praca jest wartością uniwersalną, dzięki której powstają i funkcjonują wszystkie inne wartości; praca stanowi (a przynajmniej stanowić powinna) podstawowy miernik człowieka*. W świetle powyższych sformułowań oczywisty jest fakt odwoływania się przez Autora do encykliki Jana Pawła II *Laborem exercens* – szczególnie do określenia, iż: *praca jest dobrem człowieka – dobrem jego człowieczeństwa* (uwaga: nie społeczeństwa – jak to zamieszczono w tekście! F.W.) – *przez pracę bowiem człowiek nie tylko przekształca przyrodę dostosowując ją do swoich potrzeb, ale także urzeczywistnia siebie jako człowieka, a także poniekąd bardziej staje się człowiekiem*.

Warto wyeksponować konstytutywne cechy pracy zawarte w tym sformułowaniu. Po pierwsze, to, iż praca jest dobrem, lokalizuje ją w strukturze podstawowych kategorii aksjologicznych. Rodzi jednocześnie pytanie o charakter owego dobra (godziwe, przyjemne, użyteczne czy uciążliwe). To ukazuje także potrzebę analizy aksjologicznej uświadamiającej relacje między pracą a innymi kategoriami aksjologicznymi, w tym między innymi z: prawdą, pięknem, miłością, odpowiedzialnością, wolnością czy godnością człowieka pracującego. Po drugie, dobro jest po to, aby się nim dzielić, aby poprzez nie budować więzi, wspólnoty, solidarność między ludźmi. Wszak człowiek pracuje nie tylko dla siebie. Usensownienie pracy człowieka ma wielorakie oblicze. Po trzecie, praca służy *przekształcaniu przyrody*, doskonaleniu świata. Prowadzi do zmiany jakości świata, którą oceniamy z punktu widzenia człowieka i jego dobra. Po czwarte, praca służy doskonaleniu pracującego człowieka, służy jego rozwojowi ku pełni jego człowieczeństwa. Zmiana „jakości człowieka” w kontekście do zmiany „jakości świata” prowadzi do zmiany jakości życia i bycia człowieka. Z tego powodu godne uwagi są propozycje wartościowania pracy człowieka uwzględniające kryteria jakości jego życia.

Warto w tym miejscu dodać ważną uwagę – rozumienie pracy osoby ludzkiej wymaga jakiegoś rozumienia istoty samego człowieka. On jest bowiem twórcą pracy, z jego dobrej woli wynika chęć realizacji pracy, a przez to wypełniania zadań wynikających z powinności człowieka.

W konieksji z taką interpretacją istoty pracy człowieka pozostaje rozumienie istoty pracy zawodowej człowieka. Odwołując się do definicji zawodu w ujęciu T. Nowackiego, po przeprowadzonej analizie znajdujemy stwierdzenie, iż *praca zawodowa, stanowiąc podstawowe źródło zaopatrzenia materialnego człowieka, dostarcza mu względnie obiektywnych warunków do realizacji jego potrzeb, w zasadzie wyznacza jego pozycję społeczną oraz określa jego szanse w życiu* (s. 24).

Z owej analizy warto odnotować konkluzję Autora – znaną także z innych Jego dzieł – że *nie można mówić o zorganizowanej i skutecznej pracy zawodowej, prowadzącej do powodzenia zawodowego, bez odpowiedniego przygotowania zawodowego, bez kwalifikacji i kompetencji zawodowych*.

Z innych ważnych myśli Autora stanowiących teoretyczne odniesienie i umiejscowienie problematyki podejmowanych badań warto zwrócić uwagę na treść rozdziału 1.4 pt. *Praca zawodowa w kontekście powinności człowieka dorosłego* (s. 25-28). Obecnie – co zauważyliśmy wcześniej – podkreśla się to, że praca człowieka jest przede wszystkim siłą etyczną. Analiza owej *siły* prowadzona jest z perspektywy paradygmatu prymatu człowieka nad pracą. W tym kontekście praca warunkuje egzystencję człowieka, jest wartością egzystencjalną. Wszak praca *gwarantuje jednostkom i grupom zawodowym ludzkie istnienie oraz byt na miarę współczesnego społeczeństwa* (s. 51, *Dorastanie...*).

Jak zauważa to Z.W. w konkluzji analizy fragmentu badań prezentowanych w książce *Praca w zbiorach wartości pracujących, bezrobotnych i młodzieży szkolnej* (Włocławek 2004, s. 69) i słusznie powtarza to w książce *Dorastanie...* (s. 53): *Pracujący zawodowo dostrzegają i doceniają ważną rolę pracy w życiu człowieka, przy tym nadają jej rangę wartości uniwersalnej, to znaczy takiej, która powinna charakteryzować każdego człowieka. Jednak najczęściej wiążą z nią swoje problemy egzystencjalne, również możliwości i potrzebę swojego dalszego rozwoju, chociaż w mniejszym stopniu...*

To zaś uzasadnia jej powinnościowy charakter. Słusznie więc Z. Wiatrowski czyni, odwołując się do wielorakości rozumienia kategorii powinności, jako konieczności natury moralnej (*powinien*), ukazując pięć wielkich grup powinności współczesnego człowieka (s. 26). Należą do nich następujące powinności: 1) ogólnoludzkie, 2) rodzinne, 3) zawodowe, 4) społeczne, 5) edukacyjne.

Szczegółowa interpretacja treści wymienionych powinności ujawnia postawy człowieka wobec pracy, wiąże się z rozumieniem przez człowieka jej sensu i związku z sensem jego życia¹. Wyraźnie rzutują one na zbiory wartości rozumianych i urzeczywistnianych w postępowaniach człowieka, które to zbiory stanowią odniesienie do problematyki badań obydwu dzieł Z. Wiatrowskiego.

¹ Problemy te omawiam w pewnym zakresie w swojej książce *Zarys humanistycznej teorii pracy*.

Wydaje się jednak, że ograniczenie przez Autora analiz problemu pracy zawodowej do treści pojęcia *zawód* w ujęciu ekonomicznym i socjologicznym w tym miejscu nie jest wystarczające. Byłoby interesujące wskazanie na to, że zawód jest wartością, która reguluje postępowanie człowieka w długich okresach jego życia². Wszak rozumienie tej wartości narasta wraz z biegiem życia, co dobrze dokumentują badania Autora prowadzone w tak zróżnicowanych wiekiem życia grupach respondentów.

W książce *Dorastanie, dorosłość i starość w kontekście działalności i kariery zawodowej* na s. 40-57 znajdujemy dalsze rozwinięcie tej kwestii. Autor omawia tutaj kolejno zagadnienia: *Współczesne rozumienie i uprawianie działalności zawodowej* (s. 42); *Działalność zawodowa jako szczególny rodzaj aktywności człowieka* (s. 47); *Działalność zawodowa warunkiem współczesnej egzystencji* (s. 49); *Tożsamościowe aspekty działalności zawodowej* (s. 54).

Na szczęście – myślący realnie głośno stwierdzają: nie do przyjęcia jest przypuszczenie o wątpliwej wartości pracy człowieka, a tym bardziej o jej obumieraniu. Praca jest wartością bezdyskusyjną, a przy tym uniwersalną, która w istotny sposób rzutuje na kształt i przebieg życia każdego (dorosłego) człowieka oraz na wymiar i wyraz życia społecznego (s. 49).

Na uwagę zasługują także przytoczone trzy podstawowe poglądy Autora dopełniające jednoznacznie Jego stanowisko w omawianej kwestii:

1) *Przed wszystkim praca jest naturalną potrzebą człowieka w jego różnych postaciach bycia i rozwoju. Skoro tak, to teza o „oderwaniu pracy od człowieka” prowadziłaby do unicestwienia samego człowieka. Praca jest wartością uniwersalną, trwałą i nieodzowną w każdym etapie i przejawie życia ludzkiego. To dzięki myślącej i odpowiedzialnej pracy człowiek staje się „człowiekiem rzeczywistym”, człowiekiem stanowiącym o sobie samym oraz wyrażającym sens swojego istnienia i działania;*

2) *Praca stanowi naturalny wyznacznik możliwości rozwojowych człowieka w różnych okresach jego życia. Chodzi oczywiście o rozwój wielostronny, umożliwiający człowiekowi dochodzenie do szeroko rozumianej kariery ogólnej i zawodowej. Kariera jest wynikiem postaw wobec pracy i wyznawanych wartości. Kariera ...traktowana w konwencji sukcesu życiowego kojarzona przede wszystkim z uzyskiwaniem wysokiej pozycji społecznej, ale często z osiągnięciem wysokich zarobków i wyższej niż przeciętnej egzystencji;*

3) *Zorganizowana i sensowna praca człowieka jest najbardziej znaczącym wyznacznikiem kształtu i wyrazu życia społecznego; tego życia, w którym człowiekowi jako istotcie z natury społecznej, przypada rola nieograniczona, a na pewno dominująca* (s. 50).

² Por. W. Furmanek, *Podstawy edukacji zawodowej*, Rzeszów 2000, s. 200.

Cele i potrzeba badań

Zygmunt Wiatrowski, wskazując na to, że przedmiotem Jego zainteresowań jest *Praca w zbiorach wartości pracujących, bezrobotnych i młodzieży szkolnej* (w tym studentów), wyraźnie formułuje najpierw swoje stanowisko w sprawie czasem dyskutowanej (czy słusznie?!), czy wartości mogą być obiektem zainteresowań badawczych. Stanowisko wielu filozofów w tej kwestii nazywa słusznie dziwnym. Wszak bogata jest i ciągle rosnąca lista prac dotyczących tej problematyki. Ich treść pokazuje także, że nauki pedagogiczne bez odniesienia do teorii wartości stałyby się ubogie. Człowiek jest przecież sam w sobie wartością³. Żyje w świecie wartości, dzięki nim staje się poniekąd bardziej człowiekiem. Stąd zdaniem niektórych autorów kreowany z mozołem nurt wartości w pedagogice przetrada się w kierunku pedagogiki wartości⁴.

Zdaniem Z.W. można wymienić przynajmniej trzy podstawowe powody owego zainteresowania wartościami:

- dążenie do kształtowania bogatej osobowości współczesnego człowieka, nasyconej celowością dążenia i działania oraz ideowością bycia w przeróżnych sytuacjach życia;
- chęć bycia podmiotem w każdej sytuacji społecznej i działaniowej;
- odczuwanie potrzeby ludzkiego humanistycznego rozwiązywania złożonych problemów współczesnych, wyznaczonych relacją BYĆ i MIEĆ.

Oczywiście trudno odmówić racji Z.W., że są to podstawowe powody zainteresowania wartościami. Sądzę jednak, że podany katalog nie wyczerpuje uzasadnień tego obecnie obserwowanego częstego podejmowania przez pedagogów problematyki wartości.

Interesujące jest pytanie o to, w jakich relacjach należy postrzegać podejmowaną przez Z. Wiatrowskiego problematykę do przedmiotu zainteresowań pedagogiki wartości, czy może tylko ukazanie miejsca pracy jako wartości w pedagogice (w szczególności zaś w pedagogice pracy).

Pedagogika, zajmując się między innymi celami wychowania i ich realizacją, ma poważny problem do rozwiązania. Problemem tym jest pytanie: jakie wartości powinno się preferować w życiu najbardziej i dlaczego? Pytanie to ma głęboki sens wychowawczy i dotyczy problemów o charakterze egzystencjalnym. Zawiera

³ Wartością jest wszystko, co ma dla nas znaczenie dodatnie, co jest oceniane jako dobre lub pożądanе. Wartością może być przedmiot materialny, stan umysłu, cecha osobowości, norma postępowania, taki lub inny światopogląd.

⁴ Porównaj pięć tomów prac zbiorowych pod red. W. Furmanka, *Wartości w pedagogice*, a mianowicie: *Wartości w pedagogice. Pedagogika wartości* (2005); *Z badań nad wartościami* (2006); *Praca człowieka jako kategoria współczesnej pedagogiki* (2007) – w tym tomie znajdujemy wiele ciekawych opracowań podejmujących wspomnianą tutaj problematykę; *Czas jako wartość we współczesnej pedagogice* (2008); *Miłość jako wartość we współczesnej pedagogice* (2009).

się w nim przecież również pytanie o to, jak żyć godnie, ku czemu w życiu zmierzać i co jest w nim najważniejsze. Do tej pory na gruncie pedagogiki nie znaleziono pełnej i zadowalającej odpowiedzi na te pytania.

Problematyka badań i struktura omawianych prac

Książka *Praca w zbiorach wartości pracujących, bezrobotnych i młodzieży szkolnej*, jak to już wzmiankowałem, jest owocem prowadzonych przez Z.W. sześciu lat badań empirycznych. Składa się na jej treść sześć rozdziałów, z których trzy dotyczą wyników badań nad rolą pracy zawodowej w trzech grupach badanych osób, tj.: *Praca zawodowa w codzienności badanych osób pracujących*, i odpowiednio *...bezrobotnych, oraz praca zawodowa w teraźniejszości i przyszłości młodzieży szkolnej*. Całość wypełniają dwa bardzo ważne i potrzebne w tym miejscu rozdziały uzasadniające i wskazujące na przyjęte przez Autora założenia teoretyczne badań (o czym pisałem wcześniej). Zamyka jej treść interesujący rozdział: *Próba uogólnienia spojrzenia osób badanych na pracę człowieka*.

Książka: *Dorastanie, dorosłość i starość w kontekście działalności i kariery zawodowej* zbudowana jest także bardzo konsekwentnie, oddając już poprzez tytuły rozdziałów pogląd na podejmowaną problematykę badań. Strukturę książki wypełniają następujące rozdziały: 1) *Współczesny stan wiedzy o dorastaniu, dorosłości i starości człowieka*; 2) *Działalność zawodowa człowieka jako dominujący przejaw jego aktywności i tożsamości*; 3) *Problem kariery w całościowym rozwoju zawodowym człowieka*; 4) *Dorastanie do powinności i ról zawodowych współczesnego człowieka*; 5) *Dorosłość w okresie aktywności zawodowej*; 6) *Starość człowieka z perspektywy czasu minionego i aktualnego ludzi trzeciego wieku*; 7) *Dorastanie, dorosłość i starość człowieka jako problem interdyscyplinarny*.

Obydwie książki zawierają bardzo starannie opracowaną bibliografię i aneksy, w których prezentowane są narzędzia stosowane w badaniach.

Uwagi dotyczące metodologii badań

W pierwszej kolejności zaprezentować należy podstawowe założenia metodologii badań, jakie Autor interesujących prac w nich przyjął. Jak to zauważył Ryszard Parzęcki w recenzji książki *Praca w zbiorach wartości pracujących, bezrobotnych i młodzieży szkolnej*: *...zastosowane w niej podejście jest nowe w stosunku do wielu dotychczasowych opracowań dotyczących istoty wartości i ich znaczenia w aksjologii oraz edukacji*. W czym wyraża się to nowe podejście? Przede wszystkim w tym, że podjęto badania o charakterze komparatystycznym na trzech reprezentatywnych grupach badanych osób: pracujących, bezrobotnych i młodzieży. Badania, jakie zrealizowano objęły bardzo liczne grupy osób: pracu-

jących (2400 osób, w tym 820 kobiet), bezrobotnych (1200 osób, w tym 520 kobiet), młodzież (1600 osób, w tym 780 kobiet).

W książce *Dorastanie, dorosłość i starość w kontekście działalności i kariery zawodowej* Autor zaprezentował dalsze wyniki badań 1020 młodych ludzi (w tym 51,8% dziewcząt); 960 osób dorosłych pracujących (w tym 43,8% kobiet) oraz 850 osób (w tym 56,5% kobiet) emerytów i seniorów.

Z uwagi na metodologię badań stosowaną przez Autora w obydwóch okresach badań można traktować je jako jednolite badania tej problematyki.

Wybrane i omówione w pracy wyróżniki charakteryzujące badane osoby pozwalają stwierdzić, że próby te są reprezentatywne dla populacji badanych. Na uwagę i podkreślenie zasługuje to, że badaniami objęto młodzież dorastającą do funkcji zawodowych, osoby dorosłe pracujące i bezrobotne, ale także osoby w wieku emerytalnym.

W badaniach zastosowano jednolity katalog wzajemnie spójnych i trafnie dobranych metod badań (polimetodyczność tych badań zasługuje na podkreślenie), wykorzystano w nich także jednolite kwestionariusze i procedury zbierania danych. Analizy porównawcze przeprowadzono według tego samego modelu metodologicznego. Autor przyjął bowiem założenie, że *z deklaracjami badanych... można wiązać sposób wartościowania roli pracy w życiu badanych...* (s. 174).

Refleksje na tle prowadzonej przez Z. Wiatrowskiego analizy wyników badań

Czym jest praca zawodowa dla pracujących, bezrobotnych i młodzieży szkolnej? Czy stanowi ona dla wymienionych osób wartość? Jeżeli tak, to jaką?

Z badań prowadzonych przez Autora wynika ogólny obraz pracy zawodowej w opinii osób pracujących. Odwołano się przy tym do pięciu charakterystycznych płaszczyzn analizy:

- 1) ogólnego spojrzenia na pracę człowieka w opinii osób pracujących,
- 2) sposobu traktowania pracy zawodowej przez pracujących,
- 3) wpływu tej pracy na ich codzienny kształt życia (styl życia),
- 4) miejsca pracy w systemie wartości uniwersalnych,
- 5) rang z ustalonych przez pracujących dla wybranych grup zawodowych.

Ad 1. Traktowanie pracy jako nieodzownego warunku życia i bycia człowieka oraz szans stawania się kimś więcej

Ten aspekt pracy człowieka w prowadzonych badaniach został wyraziście wyeksponowany. Przede wszystkim badani każdej z grup wyraźnie wskazują na ekonomiczne aspekty pracy. Najwyższą rangę (blisko 75% ogółu opinii) uzyskał pogląd, że *praca współczesnego człowieka jest warunkiem zdobywania środków*

do życia (s. 158), konsekwencją tego jest także uznanie, że praca to nieodzowny warunek życia i bycia, czyli iż jest wartością egzystencjalną. Dopiero na dalszych miejscach znalazły się pozostałe kategorie: wpływ na rozwój człowieka, szansa na określenie swojego miejsca w społeczeństwie, wartość uniwersalna.

Pracujący zawodowo dostrzegają ważną rolę pracy w życiu człowieka, przy tym nadają jej rangę wartości uniwersalnej, tzn. takiej, która powinna charakteryzować każdego człowieka. Jednak najczęściej wiążą z nią swoje problemy egzystencjalne, również możliwości i potrzebę swojego dalszego rozwoju, chociaż w mniejszym stopniu (s. 71).

Bezrobotni stwierdzają, że praca współczesnego człowieka to nieodzowny warunek zdobywania środków do życia oraz ważny warunek jego życia i bycia (s. 103).

Młodzież szkolna bardzo wyraźnie wykazała, że pracę traktuje jako powinność człowieka (s. 129). W dobrym przygotowaniu do pracy młodzi ludzie dostrzegają szansę dla swojego życia, w pracy widzą sens życia, podchodzą do przyszłej pracy odpowiedzialnie. Młodzi mają nadzieję, że w przyszłości ich praca wpłynie znacząco na określenie ich miejsca i roli w społeczeństwie.

W książce *Dorastanie, dorosłość i starość* odnajdujemy wyniki badań wskazujące na realistyczne spojrzenie na pracę człowieka przez badaną młodzież. Świadomość tego, że dobra praca wymaga dobrego wykształcenia, inwestowania w siebie, jest wyraźnie eksponowana w wypowiedziach badanych osób dorastających do przyszłych zadań zawodowych. Ciekawe jest spostrzeżenie Autora, że we wszystkich możliwościach wyboru dotyczących oczekiwań młodzieży w związku z ich rozwojem wskaźniki są znacznie wyższe dla badanych chłopców. Dotyczy to szczególnie wyraźnie takich wskaźników, jak: *zapewnienie sobie w dorosłości dobrych zarobków, dojście do wysokiej rangi społecznej, możliwość wykonywania ciekawych zadań zawodowych*. W mniejszym stopniu, zbliżonym do oczekiwań badanych dziewcząt dotyczy to: *chęci wejścia na drogę kariery zawodowej, dostosowania się do życzeń rodziców, liczeniem się z realiami rzeczywistości* (por. s. 100).

Ad 2. Sposób traktowania pracy zawodowej przez pracujących

W konksji z przedstawioną powyżej analizą pozostają wyniki uzyskane w odniesieniu do sposobu traktowania pracy przez badanych. Oczywiście jest, iż konsekwentnie badani patrzą na pracę przez pryzmat możliwości zarobkowania, zdobywania środków do życia. Najwyraźniej ten wymiar postrzegają bezrobotni. Nie mniejszą też rolę przypisują pracy jako drogi rozwoju człowieka, w tym oczywiście drogi rozwoju zawodowego. Stąd kolejny podkreślany wymiar pracy to wyraz dorosłości człowieka (ciekawe, że jest to mocno eksponowana przez bezrobotnych cecha pracy). Najwyraźniej – co jest również oczywiste – ten wymiar

postrzega młodzież. Dla bezrobotnych ważny jest także aspekt społeczny pracy wyrażający się w możliwości nawiązywania kontaktów (por. s. 160).

Pracujący... traktują swoją pracę zawodową głównie jako źródło zarobkowania i pozyskiwania środków do życia. Wprawdzie dostrzegają oni inne tzw. wyższe walory swojej pracy zawodowej, lecz bardzo często są bezsilni lub zniechęceni, aby w swojej codziennej działalności móc nadawać im rangę wyższą niż dotychczas. Aspekty powinnościowy, obywatelskie i cywilizacyjne z konieczności schodzą na plan dalszy (s. 77).

Bezrobotni ... *traktują możliwość pracy zawodowej wyżej niż osoby pracujące, mimo że na przestrzeni ostatnich lat pracujący znacznie lepiej, korzystniej i poważniej traktują pracę zawodową (s. 108).*

Młodzież szkolna bardzo wyraźnie wykazała, że pracę traktuje jako powinność człowieka (s. 129). W dobrym przygotowaniu do pracy młodzi ludzie dostrzegają szansę dla swojego życia, w pracy widzą sens życia, podchodzą do przyszłej pracy odpowiedzialnie. Młodzi mają nadzieję, że w przyszłości ich praca wpłynie znacząco na określenie ich miejsca i roli w społeczeństwie.

Ad 3. Wpływ pracy zawodowej na codzienny kształt życia (styl życia) badanych

Doskonalenie jakości życia, jako konstytutywna właściwość pracy człowieka, powinna określać w zdecydowanym zakresie jej znaczenie. Badania prowadzone przez Z.W. obejmowały ocenę wpływu pracy człowieka na życie rodzinne, rozwój osobowy i zawodowy, sposób bycia, zakres zaspokajania potrzeb, kontakty społeczne i inne (łącznie 15 kafeterii).

W podsumowaniu wyników badań w tym zakresie Autor stwierdza, że badani uznają *największy wpływ pracy zawodowej na zakres potrzeb materialnych oraz kształt życia rodzinnego; z kolei prawie nie dostrzegają takiego wpływu na odczuwanie prawości i sprawiedliwości, na wiarę w demokrację oraz możliwość bycia podmiotem w pracy zawodowej (s. 165).*

Pracujący wyrażają opinię, że ich codzienna praca wpływa najbardziej na zakres potrzeb materialnych, na ich życie rodzinne i na potrzebę edukacji ustawicznej. Wielkość tego wpływu, także w innych sytuacjach życia ...Zależy najbardziej od poziomu wykształcenia ... im wyższe wykształcenie, tym wyższy pozytywny wpływ na codzienny kształt życia pracujących... (s. 82).

Bezrobotni są zdania, iż *trudno jest mówić o pozytywnym wpływie pracy człowieka na codzienny kształt życia. Ów pozytywny wpływ dotyczy głównie życia rodzinnego oraz poziomu zaspokajania podstawowych potrzeb (s. 113).*

Młodzież szkolna uważa, że praca ma największy wpływ na: zakres potrzeb materialnych, życie rodzinne i rozwój osobowości. Badani akcentowali potrzebę edukacji ustawicznej ... Współczesna młodzież dostrzega wpływ pracy, a dość wysoko ceni różne funkcje pracy zawodowej. W tym sensie praca jest dla nich poważną wartością (s. 143).

Ad 4. Miejsce pracy w systemie wartości uniwersalnych

Skoro praca zawodowa człowieka, jako rodzaj pracy osoby, jest siłą etyczną, to należy ją postrzegać w kontekście całej jego przestrzeni aksjonormatywnej. Stanowiąc znaczącą siłą etyczną, występować powinna jako oś aksjologiczna, wokół której koncentrować się będzie syndrom wartości, akceptowanych, rozumianych i zinternalizowanych. Interesująca więc była opinia badanych dotycząca tych kwestii. Do wyboru otrzymali oni katalog 11 wartości i proszeni byli o podkreślenie trzech wartości uznawanych za podstawowe. Na pierwszym miejscu znalazła się rodzina (dominowali w tych wyborach bezrobotni). Podobnie praca (ogólnie drugie miejsce, znacząca wartość dla bezrobotnych). W kontekście z tymi wartościami trzecie miejsce (znaczący udział bezrobotnych) zajęła kategoria *pieniądze*. Warto zapoznać się z interpretacją tego faktu empirycznego przeprowadzoną przez Z.W. (na s. 167). Listę wartości zamykają kolejno: piękno, pokój, demokracja i podmiotowość.

Pracujący wyrazili także opinię co do miejsca pracy w strukturze podanych 11 wartości uniwersalnych. Praca znalazła się w tej strukturze na czwartym miejscu za: rodziną, miłością i sprawiedliwością. A na najniższych pozycjach zlokalizowano podmiotowość pracowniczą, demokrację, pokój i piękno. Hierarchię tę najbardziej różnicuje wykształcenie, w mniejszym stopniu wiek i płeć.

Bezrobotni uważają, że na *bieżący kształt ich życia najbardziej wpływają – rodzina, pieniądze i praca. Wartości uniwersalne, tzw. wyższe, póki co, w życiu bezrobotnych pozostają na dalszym planie. Oznacza to, że bezrobotni troszczą się najbardziej i cenią najwyżej te wartości, które bezpośrednio dotyczą ich codziennej egzystencji* (s. 119).

Młodzież szkolna nie dostrzega i nie docenia, a nawet nie wyczuwa wpływu wartości wyższych na ich kształt życia (s. 147). Chociaż badani lokują pracę człowieka na trzecim miejscu w hierarchii.

W książce *Dorastanie, dorosłość i starość* Autor prezentuje dalsze wyniki badań wartości uniwersalnych szczególnie cenionych przez dorastającą młodzież. Najwyżej usytuowana jest w tej grupie badanych rodzina, prawda i Bóg. Najniższe miejsce w hierarchii wartości zajmują: demokracja i państwo. Praca jako wartość usytuowana jest na pozycji czwartej, z wyższymi wskaźnikami statystycznymi dla chłopców niż dla dziewcząt (por. s. 101 i nast.).

Badani seniorzy uważają, że ich stosunek do wartości uniwersalnych ulegał zmianie w czasie ich wieloletniej aktywności zawodowej. Otóż na początku i na końcu tej aktywności badani najwyżej cenili: rodzinę, pracę i pieniądze. Natomiast w okresie senioralnym: rodzinę, pieniądze i religię – Bóg (por. s. 171). Dla mnie zastanawiające jest to, że na ostatnim miejscu seniorzy wymieniają *miłość/spolegliwość* (por. s. 170).

Ad 5. Ranga wybranych grup zawodowych w opinii badanych

Badania nad prestiżem zawodów prowadzone były przez wielu badaczy minionych latach. Bodaj najbardziej interesujące są w tym zakresie wyniki prezentowane w publikacjach A. Sarapaty z lat 70. XX w. W interesujących nas książkach Z. Wiatrowskiego pytania o rangę zawodów i stanowisk pracy zostały włączone w kontekst pytań o ich miejsce w strukturze wartości badanych osób. Jest to zabieg metodologicznie słuszny i ciekawy.

Osoby pracujące najwyższymi rangami w hierarchii zawodów obdarzyły lekarzy, dalej nauczycieli szkół wyższych, informatyków i programistów oraz pracowników decyzyjnych administracji. Najniższym uznaniem społecznym obdarowywani są kierowcy zawodowi, rolnicy i robotnicy. Średnie miejsca w hierarchii przypisano: nauczycielom, oficerom wojska i policji oraz prawnikom (por. s. 115).

Bezrobotni określali rangi dla 15 podanych zawodów cieszących się największym uznaniem społecznym. Najwyższe rangi przypadły: nauczycielom szkół wyższych, lekarzom i informatykom. Natomiast stosunkowo nisko oceniono kierowców, robotników i rolników (s. 120).

Wybory najwyższe młodzieży szkolnej dotyczą profesorów szkół wyższych, średnie – informatyków, prawników pracowników decyzyjnych administracji, finansistów, menedżerów; znacznie poniżej średniej znalazły się zawody właścicieli firm prywatnych, pielęgniarek, polityków, handlowców (s. 150 i 172).

W książce *Dorastanie, dorosłość i starość* badana 1600 osobowa grupa młodzieży wyraziła opinię, że najbardziej cenionymi zawodami są: *nauczyciele szkół wyższych (profesorowie)*. Przytoczmy tylko jedną opinię: *Profesor X urzeka nas swoją rozległą wiedzą i kontaktowością. Jakże bardzo różni się on na korzyść w gronie osób znaczących postaci współczesnego świata* (s. 115).

Dotyczy to zarówno wskazań dokonanych przez chłopców, jak i przez dziewczęta. W dalszej kolejności wymieniano: informatyków i programistów, prawników, pracowników decyzyjnych administracji, oficerów, finansistów i bankowców. Najniższe pozycje na tej liście zajmowali: rolnicy i robotnicy (por. s. 113 i nast.). Zdaniem Z.W. wyraźnie świadczy to o wysokich aspiracjach zawodowych badanej młodzieży.

Ponadto w książce *Dorastanie, dorosłość i starość* Z.W. dokumentuje tezę, że rozwój młodzieży w znacznym stopniu koreluje z dorastaniem do powinności i ról zawodowych charakteryzujących aktywność ludzi dorosłych. Przypisywane człowiekowi dorosłemu powinności – ciekawie opracowane przez Autora, o czym wyżej wzmiankowałem – stają się swoistymi wyznacznikami aktywności młodych ludzi wchodzących w dorosłe życie.

W okresie aktywności zawodowej pracujący dostrzegają i doceniają *ważną rolę pracy w życiu człowieka, przy tym nadają jej rangę wartości uniwersalnej* (s. 142). Najczęściej jednak wiążą z nią *znaczenie ekonomiczne*, co wyraża się

w możliwościach pozyskiwania pieniędzy na bieżące potrzeby. Aspekty powinnościowe schodzą na plan dalszy.

Badania 850 emerytów pozwoliły Z. Wiatrowskiemu na wyprowadzenie szeregu ważnych dla pedagogiki pracy wniosków. Przede wszystkim warto zauważyć wielkie zróżnicowanie opinii badanych na temat znaczenia pracy w ich już dokonanym czasie życia. *Wykonywana praca zawodowa w mniejszym lub większym stopniu rzutowała na przebieg i kształt życia badanych* (s. 171). Z tego powodu nie dziwi fakt, że ponad 70% badanych seniorów *przeszło na emeryturę z pełnym zadowoleniem* (s. 171). W tym ponad 48% badanych wiązało ten fakt z *szansą na bardziej swobodne życie*. Zastanawiające jest jednak to, że blisko 35% emerytów podjęło dodatkową pracę. Czy dominującym powodem takich decyzji są względy materialne?

Wnioski i uogólnienia

Rozległe badania przeprowadzone przez Prof. Z. Wiatrowskiego, stanowiące treść obydwu omawianych dzieł, wskazują bardzo wyraźnie, że praca dla osób pracujących (praca zawodowa) ma przede wszystkim wartość egzystencjalną i to niezależnie od stanowiska pracy i wykonywanego zawodu. W mniejszym stopniu jest ona uznawana za wartość uniwersalną (s. 92). Dla osób bezrobotnych praca *to nade wszystko możliwość pozyskiwania środków do życia, to także nieodzowny warunek życia i bycia współczesnego człowieka, to wreszcie droga do pozyskiwania pieniędzy, bez których życie staje się niewyobrażalne. To przede wszystkim wartość egzystencjalna. Ale praca dla bezrobotnych to także szansa na bardziej wielostronne życie, na rozwój osobowy i na doskonalenie kwalifikacji zawodowych* (s. 121). Natomiast dla ludzi w okresie dorastania jest pewnym odniesieniem do planowania własnej kariery zawodowej, ale i przez to do *planowania kształtu swojego życia*. Wszak charakter działalności zawodowej ten kształt życia wyznacza. Inwestowanie w siebie – rozumiane jako budowanie fundamentów swojego przyszłego życia – staje się dla młodzieży coraz mocniejszym motywem podejmowanego kształcenia zawodowego. Pełne potwierdzenie powyższych poglądów odnajdujemy w wynikach badań seniorów i ludzi pozostających na emeryturze.

W konkluzji dokonanych analiz tego bogatego materiału empirycznego Z. Wiatrowski stwierdza m.in., iż *praca jest wartością bezdyskusyjną, a przy tym uniwersalną, która w istotny sposób rzutuje na kształt i przebieg życia każdego (dorosłego) człowieka oraz na wymiar i wyraz życia społecznego* (s. 177), a dalej dodaje: *jest zatem praca człowieka, w tym szczególnie jego praca zawodowa, wartością trwałą i uniwersalną zarazem ... PRACA I WIEDZA stają się „dziś”, a tym bardziej „jutro”, dominującymi wyznacznikami rozwoju cywilizacyjnego, nade wszystko rozwoju człowieka i jego społeczeństwa* (s. 178).

Dodajmy, iż praca jako szczególna wartość zajmuje w przestrzeni aksjologicznej każdego człowieka znaczące miejsce. Będąc jednocześnie warunkiem funkcjonowania innych wartości, ale także ich źródłem, praca osoby ludzkiej pozwala człowiekowi budować osobową i względnie stabilną przestrzeń aksjonormatywną. Ta stabilność systemu wartości jest jednym z ważniejszych warunków normalnego funkcjonowania człowieka. Interesującymi problemami są te, które dotyczą burzenia owej stabilnej przestrzeni wartości przez pozbawienie człowieka pracy.

W tym kontekście warto pojąć trud dalszego rozwijania zainicjowanych przez Z. Wiatrowskiego badań. Powinny one uwzględnić również rozumienie relacji, jakie występują pomiędzy pracą a innymi znaczącymi kategoriami aksjologicznymi, w tym prawdą, dobrem, pięknem, miłością, wolnością, odpowiedzialnością czy godnością. Poszukiwanie odpowiedzi na pytania o rozumienie owych relacji powinno doprowadzić do badań dotyczących urzeczywistniania wartości w postępowaniach ludzi. Zrozumienie prawidłowości funkcjonowania wartości w różnych fazach życia człowieka pozwoli na transfer tych wyników na teren praktyki wychowania. Wszak po to poznajemy, aby zrozumieć rzeczywistość i sensownie w niej działać. Oznacza to, że praktyka pedagogiczna potrzebuje pilnie nowoczesnego spójnego systemu wychowania ku wartościom pracy człowieka. Lektura obydwu książek Z. Wiatrowskiego umacnia nas w przekonaniu o tym, jak bardzo odmienna musi to być dziedzina wychowania od tych, jakie (w tym zakresie) znamy z historii wychowania.

Waldemar Furmanek
Uniwersytet Rzeszowski